

Кобзар А. В.

КОНЦЕПЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В АНГЛІЙСЬКОМУ ПРАВІ*

Уданій статті робиться короткий екскурс в історію англійського права з метою висвітлення формування й розвитку інституту юридичної особи як такого і тих ключових моментів (рішень і правил), які лягли в основу і становлять сучасну концепцію юридичної особи в англійському праві.

У багатьох країнах світу існує законодавчо закріплене положення, яке передбачає, що індивідуальні (фізичні) й так звані колективні (юридичні) особи стають суб'єктами права через визнання за ними такої якості з боку держави. При цьому, з приводу природи юридичної особи немає цілковитої єдності у підходах. І, як зазначають автори підручника «Господарче право зарубіжних країн», напевне саме тому в цивільному законодавстві багатьох зарубіжних країн відсутнє

* Тут і надалі під *англійським правом* розуміється т. зв. *загальне право* Великобританії.

уніфіковане легальне визначення юридичної особи, а якщо воно й наводиться, то виглядає досить абстрактним [3:50-51].

Наведені вище загальні положення щодо визнання і визначення суб'єктів права притаманні й англійському праву, в якому, зокрема через таку його особливість як некодифікованість, немає легального (законодавчого) визначення юридичної особи. Більше того, в англійській мові навіть не існує єдиного (усталеного) відповідника терміна «юридична особа». Різноманітні словники і довідники дають цілу низку синонімів (слів і словосполучень), які паралельно вживаються для позначення цього поняття, наприклад: *artificial person; fictitious person; juridical (juristic) person; legal person; legal entity; corporate person; incorporated person* та ін. [1; 4].

Як зазначає в праці «Англійське право» Е. Дженкс, у всіх цивілізованих суспільствах було визнано за необхідне трактувати з певною метою деякі «сукупності» індивідуумів як осіб. Такі сукупності іноді називають «штучними особами» (*artificial persons*), але цей вираз невдалий, тому що в ньому криється припущення про те, що правова особа звичайного індивідуума є «природною», що, на його переконання, досить далеко від істини. На думку Дженкса, звичайним англійським терміном для такої групової особи служить слово «корпорація», оскільки воно менше за інші здатне ввести в оману [2:121].

Виходячи з такого термінологічного розмаїття (що не є бажаним у праві), беручи до уваги зміст, який вкладається у термін *incorporation* в англійській мові, а також думку авторитетного дослідника англійського права, можна було б погодитися з останнім й прийти до висновку, що логічно розглядати як еквівалент українського терміна «юридична особа» англійські «(in-)corporate(-d) person» або «corporation», але, насправді, саме такий відповідник і здатен ввести в оману вітчизняного читача, оскільки цей термін (поняття корпоративності) вже застосовується в українському праві з іншим смисловим навантаженням, тому, з огляду на це, у даній статті переважно вживатиметься саме термін *юридична особа*, а деякі інші вжиті тут терміни слід розглядати, в першу чергу, як його відповідники.

За відсутності можливості для більш ґрунтовного екскурсу в історію походження і становлення англійського права, обмежимось зазначенням того, що з давніх-давен і дотепер в англійському праві будь-яка норма має одне з двох основних джерел, а саме: судові рішення - *прецедентне право* або законодавчий акт - *статутне право*.

Причому поняття *законодавчі акти* пояснюється наступною, дещо незвичною для нашого вуха, формулою: «усі парламентські акти є законами, але не всі закони є парламентськими актами» [2:46], в нашому ж випадку аналогічна фраза звучала б з точністю до навпаки.

Можна сказати, що на сучасному етапі розвиток англійського права відбувається в руслі узгодження його норм з нормами законодавства ЄС - т.зв. *acquis communautaire*, що, разом зі змінами, які відбулися в англійському праві за останні десятиліття, дає деяким дослідникам підстави стверджувати, що правовий порядок в Англії все більше наближається до континентального. І хоча в судових рішеннях все менше формулюються нові правові приписи й більше приділяється уваги тлумаченню правил, які містяться у законодавчих актах, не слід, однак, скидати з рахунків прецедент як джерело права і зводити роль судів (суддів) лише до тлумачення законодавства.

Судові прецеденти відіграли виключно важливу роль на етапі становлення правової системи; спочатку у якості основного (і практично єдиного) джерела права, а пізніше, з виникненням Парламенту і зростанням ролі законодавства, - у якості доктринального тлумачення законодавчих норм і усунення прогалін права.

Як зазначає Дженкс, ідея, що лежить в основі поняття «корпорація», пройшла досить довгий і тернистий шлях й англійським юристам знадобилось кілька століть для формування уявлень про правову природу юридичної особи. У своїй праці Дженкс наводить два спори, що показують ті труднощі, які довелося долати на шляху становлення цього інституту. Перший з них відомий як спір про порушення володіння, з приводу чого було подано позов до кількох відповідачів: общини м. Іпсвіча та її члена - Джеба. Увагу тут привертає до якого заперечення вдався захист. Так, адвокат доводив, що, оскільки Джеб є членом общини-корпорації Іпсвіча, і був названий у наказі окремо, тобто у якості двох осіб, - це є дефектом. І якщо припустити, що замість притягнення Джеба до суду разом з корпорацією, його переслідувала б у суді сама корпорація за крадіжку речі, належної цій корпорації, то адвокат заявив би заперечення про те, що, будучи членом корпорації, він не може бути звинувачений у крадіжці власної речі. І, як вказує Дженкс, яким би абсурдним не здавався нам цей довід, він таки збив з пантелику суд, який ніяк не міг закінчити справу [2:127].

Слід сказати, що Закон про обмежену відповідальність (*Limited Liability Act*) 1855 р. дозво-

ляв судам розширено тлумачити шахрайську поведінку, наприклад при розгляді справ про банкрутство ідентифікувати компанію і її членів як одну і ту ж особу. Тож, опускаючи усі перипетії судового процесу, зазначимо, що так було і у іншій справі *Salomon vs. Salomon & Co. Ltd*, принаймні суд першої інстанції і апеляційний суд розглядали поведінку п. Селомана як шахрайську, але вища судова інстанція постановила інше рішення. У своєму виступі лорд МакНойтен аргументував позицію суду таким чином: «Для того, щоб створити компанію з обмеженою відповідальністю, закон про компанії вимагає, щоб меморандум був підписаний сімома особами, кожен з яких мав би, щонайменше, один пай. Якщо такі умови дотримано, то яке може мати значення, чи є ті, що підписалися, його родичами чи ні. У випадку, якщо меморандум належним чином підписаний і зареєстрований, було куплено хоча б всього сім паїв, ті, що підписалися, являються корпорацією, здатною здійснювати усі функції інкорпорованої компанії... Компанія по закону є індивідуумом, відмінним від осіб, що підписали меморандум, і хоча після заснування компанії бізнес залишився тим же, що й був раніше, і ті ж особи були управляючими, і в ті ж руки потрапляв прибуток - компанія по закону не є агентом або довірчим власником підписників. Так само і пайовики не є особами, відповідальними якою-небудь мірою, крім того, що передбачено законом. Якщо дотримуватись думки судді, який розглядав цю справу, то це могло б привести нас до висновку, що по загальному праву не можна створити компанію з обмеженою відповідальністю» [5:21-22].

Слід зазначити, що суди неодноразово відходили від правила, запровадженого цим прецедентом, оскільки компанії досить часто виступали інструментом у тих чи інших шахрайських діях. Тому суди сформулювали не тільки правило, а й виняток з нього, який у подальшому оформився у підхід, що отримав назву «зняття покрову» або «підняття вуалі» (*lifting the veil*), до якого вдавались у тих справах, в яких юридична особа, на думку суду, використовувалась по-шахрайськи, а також у деяких інших випадках. Відходячи від згаданого принципу, судді виходили з того, що якщо в тому чи іншому випадку не порушувався принцип справедливості, слід керуватись принципом, сформульованим у справі Селомана, а у протилежному - встановлювали реального власника, на якого і покладався відповідний обов'язок.

У цьому контексті варто торкнутися деліктоздатності юридичних осіб, оскільки англійське право передбачає не тільки цивільну, а й кримі-

нальну відповідальність юридичних осіб, які можуть притягатись до кримінальної відповідальності за дії своїх посадовців. Спочатку право виходило з того, що за відсутності вини може настати лише цивільна відповідальність, але пізніше було введено два винятки - кримінальна відповідальність за публічну шкоду і дифамацію. А вже у ХХ ст. суди почали розширено тлумачити кримінальну відповідальність компаній за дії службовців, особливо високопоставлених. Такі злочини розглядались як вчинені самою компанією. Згодом цей підхід вилився у концепцію т. зв. «другого я» (*alter ego*), тобто компанія та її керівництво розглядались як прояви одне одного, якщо, звичайно, дії останнього не виходили за межі компетенції або цілей діяльності. У такому випадку ці дії розглядались як такі, що створюють обов'язки лише для особи, яка їх вчинила. Цей принцип перегукується з підходом до розмежування правосуб'єктності, що оформився у т. зв. доктрину *поза межами компетенції* або *понад силу* (*ultra vires*). Концепція *ultra vires* не дозволяла вчиняти керівництву ті дії, які виходять за межі спеціальної правоздатності компанії. Але зміни, внесені до чинного Закону про компанії [6] у 1989 р., фактично відмінили її дію, ввівши загальну правоздатність.

В англійському праві є правило, яке проголошує, що корпорація може бути створена лише за згоди корони (*corporation by [royal] charter*). Це правило виникло історично. Спершу воно полягало у наданні таким утворенням як міські цехи, університети і т. п. королівських грамот, внаслідок яких їм «жалувалось» право виступати позивачами і відповідачами у судах та користуватись іншими привілеями, які витікали з набуття властивостей юридичної особи. При цьому, деякі древні організації ніколи не отримували такі грамоти, але для них передбачено виняток у вигляді принципу *корпорації по давності* (*corporation by prescription*), що ґрунтується на фікції втрати ними такої грамоти. Згодом дозвіл корони, тобто держави, трансформувался у форму парламентського акта (*corporation by [general/special] act of Parliament*).

Виникнення перших корпорацій супроводжувалась появою компаній-одноденок, спекуляцією акціями акціонерних компаній та пов'язаними з цим скандалами, що призвело, до прийняття у 1720 р. Закону про мильні бульбашки (*Bubble Act*), спрямованого на обмеження шахрайства шляхом введення заборони на створення «шкідливих» компаній та законодавчого закріплення обов'язку створювати компанії лише з дозволу держави. Поряд з цими компаніями, які визна-

вались юридичними особами (corporation de jure), з'являлись і т. зв. *неінкорпоровані партнерства* - корпорації без юридичного статусу (corporation de facto), що складались з партнерів, які володіли спільним майном і діяли на підставі акта розпорядження майном (dead of settlement), і з 1720 р. були поставлені поза законом. Тому, коли, незважаючи на усі заборони, на сер. XIX ст. існувало досить багато товариств, які хоч і були створені без дозволу уряду, але ефективно функціонували близько 100 років, і наявність яких не можна було далі ігнорувати, у 1844 р. було прийнято 1-й акціонерний закон, однією з цілей якого було надання юридичного статусу подібним утворенням шляхом реєстрації акта розпорядження майном, прирівнявши цим самим його до установчого документа юридичної особи. Однак, компанії, утворені згідно з цим законом, ще не мали усіх переваг юридичної особи, зокрема, не мали обмеженої відповідальності, яку було надано законом 1855 р. У цьому ж році було прийнято консолідований Закон про акціонерні товариства (Joint Stock Company Act), який, крім закріплення поняття обмеженої відповідальності, ввів також і форми установчих документів - меморандум і внутрішній регламент. З цього часу усі компанії наділялись статусом юридичної особи і правом на обмежену відповідальність. Приблизно на цей же період (XIX ст.) припадає формування т. зв. «права компаній».* Прийняті у цей період законодавчі акти наділили їх одноманітним корпоративним статусом і правом на обмежену відповідальність. Законом

1867 р. скасовано необхідність отримання урядового дозволу для виникнення компаній, цим самим скасовано дозвільний порядок їх створення. Діючий нормативно-явочний порядок виникнення юридичних осіб передбачає при їх створенні отримання відповідного документу - т. зв. *сертифікату про інкорпорацію* (certificate of incorporation).

Навряд чи слід комусь пояснювати переваги розрізнення правом загалом і англійським правом зокрема правосуб'єктності юридичної особи і її членів. Таке розмежування має не тільки концептуальне теоретичне, а й велике практичне значення, особливо для ділового світу. Напевне, практичні аспекти цього питання і зумовили розвиток самого інституту юридичної особи.

Підсумовуючи, можна зазначити, що суть концепції юридичної особи в Англії зводиться до того, що кожна корпорація - юридична особа - має власну правосуб'єктність, відмінну від правосуб'єктності осіб, які її створили (засновників) і/або входять до її складу (учасників) і вони не можуть й не повинні ототожнюватись.

Доктринальне тлумачення юридичної особи ґрунтується на тому, що право (юридична наука) виводить поняття юридичної особи не тільки і не стільки виходячи з наукового тлумачення її ознак, скільки з т. зв. *ratio decidendi* (мотивів рішення), сформульованих при винесенні судових рішень (прецедентів), від першої, скоріше, невдалої спроби у 1429 році й аж до 1892 року, коли, власне і сформувалась сучасна концепція юридичної особи в англійському праві.

1. Андрианов С. Н. и др. Англо-русский юридический словарь. 2-е изд., стереотип. / С. Н. Андрианов, А. С. Берсон, А. С. Никифоров - М.: РУССО, 1998.- 512 с.
2. Дженкс Э. Английское право.- М.: Юр. издат. Минюста Союза ССР, 1947.-378 с.
3. Мамутов В. К., Чувпило О. О. Господарче право зарубіжних країн: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів,- К.: Ділова

Україна, 1996.- 352 с

4. Мисик Л. В. Українсько-англійський словник правничої термінології.- К.: Юрінком Інтер. 1999.- 528 с.
5. Полковников Г. В. Английское право о компаниях: закон и практика: Учебное пособие.- М.: Издательство «НИМП», 1999.-240 с.
6. http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1989/Ukpga_19890040_en_1.htm.

A. Kobzar

THE CONCEPTION OF A JURIDICAL PERSON IN ENGLISH LAW

In this article is made a slight excursion in history of English law in purpose to highlight the formation and development of a juridical person institute as it is and also those crucial steps, which made a basis and represent the modern concept of the juridical person in the English law.

* Оскільки як такого виділення юридичних осіб в англійському праві немає, то розвиток цього інституту можна опосередковано простежити на прикладі *права компаній* (Company Law).